

KİTAP İNCELEMESİ

Karl Mannheim (2002), **İdeoloji ve Ütopya** (Ankara, Epos Yayınları, Çev. Mehmet Okyayuz, 336 s.)

Bilgi sosyolojisi alanındaki temel çalışmalar arasında yer alan *İdeoloji ve Ütopya* (1929), Karl Mannheim'ın ilişkişelci (*relationist/relationalist*) sorunsalın kuramsal öncüllerini gelişkin bir biçim altında sunduğu en önemli yapıtı. Mannheim, Almanya'da Nazizmin iktidara gelmesinden önce yazdığı bu çalışmanın amacını, toplumsal yapılanmada düşünce biçimlerinin ortaya çıkış koşullarını ve değişim süreçlerini çözümlenmeye yönelik bir yöntem geliştirmek olarak saptar. Bu bağlamda, bilgi sosyolojisinin hedefi tekil öznelerin düşüncelerinin oluşumunu yalıtılmış bir biçimde incelemek değildir; temel sorun, düşüncenin toplumsal bağlamını ve belirlenme biçimlerini açıklığa kavuşturmadır.

Mannheim'ın *İdeoloji ve Ütopya*'da incelediği konular arasında, ideolojik ve ütopyik düşünce biçimlerinin özgül nitelikleri, bilim olarak siyasetin olanaklılığı, bilgi sosyolojisinin ayrı bir disiplin olarak oluşturulmasının sorunları, geleneksel epistemolojinin eleştirisi, felsefi sentez ve öznesi, toplumsal olarak bağlantısız entelijensiya vb. başlıklar yer alır.

Kitabın en dikkat çekici yönlerinden biri, kanımca, ideoloji ve ütopya kavramları arasındaki ayrımlarla ilgili yaklaşım tarzıdır. Mannheim, bu kavramları bütünsel bir toplumsal yapılanma anlayışı doğrultusunda, varolan egemenlik ilişkilerinin yeniden üretimine yol açan eşitsizlikler bağlamında yorumlar. Buna göre, ideoloji egemen, ütopya ise bağımlı toplumsal kategorilerin bakış açılarını oluşturmak üzere ortaya çıkan, tekil yaklaşımların ötesindeki bütünsel düşünce örüntüleridir. Dolayısıyla, ideoloji ve ütopya arasındaki ayrım verili toplumsal koşulların değişim süreciyle ilişkili bir tartışma başlığı durumuna gelir. Ütopya toplumsal dönüşümü; ideoloji ise, statükonun sürdürülmesini öngören zihniyet biçimlerini anlatır. Mannheim'ın bilgi sosyolojisi, böylece, iki ayrı ve çelişkili ideoloji sorunsalına dayanır: Birincisi, normatif bir değerlendirmeden uzakta konumlanır ve düşüncenin (ya da dünya görüşünün) toplumsal belirlenimiyle ilişkilidir; ikincisi ise, toplumsal kesimlerin çıkarlarını savunma amacını taşıyan bilinçli yalanları ya da yanulsamaları anlatır.

Kısacası, Mannheimcı bilgi sosyolojisinin karakteristik amacı, Marx'ın yapıtlarında açığa çıktığı türden bir ideoloji çözümlenmesini aşabilecek yeni bir kuramsal modelin oluşturulmasıdır. Mannheim, ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkan bilgi sosyolojisinin, ideoloji ve toplumsal gerçeklik arasındaki ilişkilerin çözümlenmesine yönelik ciddi bir ilerleme olduğunu düşünür.

Mannheim'in bilgi sosyolojisinin gelişiminde yöntembilimsel bakımdan önemli bir tartışma başlığını oluşturan görececi-ilişkilselci yaklaşımın *İdeoloji ve Ütopya*'da doruğa ulaştığı kanısı yaygındır. Rölativizm, epistemoloji alanında nesnel gerçekliğin bilgisinin göreceli olduğu yolundaki bir öncülden hareketle, bilme etkinliğindeki konuma bağlı ve öznel süreçleri vurgulayarak, bilginin nesnellğine ilişkin olanakları yadsıdığı ölçüde önemli bir kuramsal-yöntemsel sorundur. Mannheim, bu yapıtında, kendi kuramsal modeline yönelik eleştirileri geçersizleştirmek amacıyla, hiçbir biçimde kabul etmediğini belirttiği rölativist sorunsal ilişkilselci bir yaklaşımla aşmaya çalışır. Tarihsel bilginin göreliliği konusunda, verili koşulların entelektüel konumları belirlediği yolundaki önermeye stratejik bir değer yüklenmesinin, mutlaka bilginin kendisinin göreliliği olduğu anlamında yorumlanamayacağını ileri sürer. Bu bağlamda, Mannheim kendi yaklaşım tarzını pragmatizme yakın, rölativizme uzak bulur.

Mannheim'in bu çalışmada önerdiği "toplumsal olarak bağlantısız entelijensiya" kavramı da aydınlarla ilgili kapsamlı bir çözümlemede mutlaka ele alınması gereken bir başka inceleme konusudur. Bu kavram, Mannheim'in değişik dünya görüşleri (bürokratik muhafazakârlık, muhafazakâr tarihselcilik, burjuva liberal entelektüalizm, sosyalist-komünist eğilimler ve faşizm) arasında gerçekleştirilebileceğini varsaydığı sentezin hangi özne tarafından üstlenileceğine ilişkin sorunun yanıtı olarak da yorumlanabilir. Georg Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci*'nde tarihsel bilginin elde edilmesindeki ayrıcalıklı toplumsal özneyi, ontolojik konumlanışının benzersiz olanaklar sağladığını düşündüğü işçi sınıfı olarak belirlemiştir. Mannheim ise, benzer bir sorunsaldan hareket etmekle birlikte, gerçekliğin bilgisinin tek bir sınıfsal özneye karşılık bulunduğu görüşünü benimsemeyerek, herhangi bir sınıfa bağlanmayan "yüzer gezer" (*freischwebende*) entelijensiyaya olağandışı bir önem atfeder.

Ne var ki, Mannheim'in, entelektüel-kültürel konumların belirlenimi tartışmasıyla ilgili olarak toplumsal yapıda bulunduğunu kendisinin de kabul ettiği sınıfsal ilişkilerdeki çatışmacı eğilimlerin bürünebileceği uzlaşmaz biçimlerin, hangi koşullar altında aydınların gerçekleştireceği senteze olanak tanıyacağı sorununa ikna edici bir çözüm sağladığı söylenemez. Ayrıca, bilginin toplumsal belirlenimi varsayımına dayalı bir sorunsal içerisinde, aydınların düşünsel konumlarının da toplumsal olarak belirlenmiş olması gerekiyorsa, bu durumda ortaya çıkan paradoks, aydınların belirlenme ilişkilerinden kurtularak, kendi özgürlüklerini nasıl oluşturabildikleri sorusuna tutarlı bir yanıt verilememesinden kaynaklanır.

Mannheim bu yapıtıyla, ilgilendiği sorunlara kesinleşmiş yanıtlar vermekten çok, araştırılması gerektiğini düşündüğü inceleme alanlarına ilişkin yöntemsal bir yaklaşımın dayanaklarını sağlayacak kuramsal öncülleri oluşturmaya yönelik bir başlangıç girişiminde bulunmuştu. Uzun bir gecikmeden sonra

Türkçe çevirisi yayınlanan *İdeoloji ve Ütopya*, ele aldığı konularla ilgili olarak karşıt ya da yandaş tezlerin tartışılması bakımından önemli bir epistemolojik referans çerçevesi sağlama özelliğini koruyor.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yetiş, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Kamu Yönetimi Bölümü.

